

Anders F. Sververmoen

Lavstatuskvinner og seksualitet i Senantikken

Bacheloroppgave i MLHIST

Veileder: Leif Inge Ree Petersen

Mai 2020

Anders F. Sververmoen

Lavstatuskvinner og seksualitet i Senantikken

Bacheloroppgave i MLHIST
Veileder: Leif Inge Ree Petersen
Mai 2020

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Innhold

Innledning	6
<i>Problemstilling</i>	7
<i>Historiografi</i>	8
<i>Teori og Metode</i>	11
Kapittel 1: Den Østromerske senantikkenes omstendigheter	13
<i>Juss</i>	13
<i>Ytre faktorer</i>	14
<i>Sosiale og politiske forhold</i>	14
Kapittel 2: Sosiale klasser	16
<i>Seksuell ære</i>	16
<i>Definisjonsproblemer</i>	16
<i>Konkubiner</i>	17
Kapittel 3: Seksualitet og prostitusjon	19
<i>Kjønn</i>	19
<i>Ekteskapet som rammeverk</i>	19
<i>Prostitusjon</i>	20
Kapittel 4: Lavstatuskvinner: ekteskap og arvinger	22
<i>Contubernium</i>	22
<i>Konkubiner og ekteskap</i>	23
<i>Ekteskap for prostituerte og andre lavstatuskvinner</i>	23
Kapittel 5: Brudd eller Kontinuitet?	25
<i>Stuprum</i>	25
<i>Contubernium</i>	26
<i>Matrimonium for lavstatuskvinner</i>	27
<i>Konkubiner</i>	28
<i>Prostituerte</i>	29
<i>Kristendommens innvirkning</i>	31
Avslutning	33
Litteratur	34
<i>Sekundærkilder</i>	34
Bøker	34
Artikler	34
<i>Primærkilder</i>	35

Innledning

Oppgaven vil rette seg mot det lavere samfunnssjiktet i den senantikke perioden, og vil konsentrere seg om perioden mellom tidlig 400 -tall og sent 500-tall i Østromerriket. I arbeidet med slaver og lavstatussjiktet vil det tematiske fokuset begrense seg til å omhandle seksualitet. Problemstillingen vil imidlertid bli utarbeidet fra et enda mer tilspisset fokusområde. Dette vil være seksualitet i det sosiale sjiktet bestående av slavekvinner og lavstatuskvinner fra et juridisk og sosialt perspektiv. Kristendommens rolle i utviklingen vil også diskuteres i noen grad. Primærkildene som tas i bruk vil hovedsakelig være juridiske, hvilket trolig vil sette sitt preg på tekstens tyngdepunkter. Et sentralt utgangspunkt for oppgaven er også boken av Kyle Harper som omtaler slaveri i den senromerske verden i perioden frem til ca. år 425, med et fokus på å motbevise tidligere ideer om at slaveriet avtar i perioden. Svaret på problemstillingen vil derfor bære preg av et forsøk på å demonstrere en slags tvetydighet i seksualkulturen for lavstatuskvinner og slavekvinner, i perioden frem mot slutten av 500-tallet. Den vil altså beskrive utviklingen med et brudd/kontinuitet blikk, og dersom ingen tydelige brudd lar seg identifisere vil kontinuitetshypotesen kunne anses som relativt sannsynlig.

Kyle Harper argumenterer for at den romerske seksualkulturen i perioden bærer preg av en patriarkalsk samfunnsstruktur og tydelige distinksjoner i kjønnetenes seksualitet.¹ Den kvinnelige seksualiteten ble vernet om og begrenset for å ivareta kvinnens sosiale status, mens den mannlige ble betraktet nærmest som et villdyr med et konstant behov for føde. På den måten ble prostituerte og kvinnelige slaver en helt sentral del av det seksuelle livet i perioden. Dette forsterkes ytterligere av de sosiale forholdene som rører ved temaet. Ekteskapet er et eksempel som kan sies å ha hatt en svært sentral betydning for seksualitet, også i forkant av relasjonen. Dette fordi forventningene til seksuell erfaring var svært ulike for men og kvinner. Kvinneres jomfruelighet var sentralt for status og verdi, mens en mann var forventet å ha et eksisterende erfaringsgrunnlag på området allerede fra ung alder.² At lavstatuskvinner, prostituerte og slaver ble benyttet i forbindelse med personlig seksuell underholdning eksisterer det lite tvil om på bakgrunn av dette.³ Kristendommens inntreden var ifølge Harper heller ingen fundamental omveltning i seg selv, slik man kanskje først vil anta. I følge kristne skribenter var ikke uanstendige seksuelle affærer noe å applaudere eller oppfordre til, men behovet for en kanalisering av det allerede eksisterende seksuelle behovet var allikevel utvilsomt. Altså er det lite som tyder på at virksomheten som gjorde dette mulig ble noe mindre aktiv som et direkte resultat av den kristne lærens inntog.⁴ Harper avslutter imidlertid denne publikasjonen rundt år 425, altså rett før den sentrale lovsamlingen Codex Theodosianus ble offentliggjort. I denne samles et stort mangfold juridiske reguleringer fra de første kristne keiserne på tidlig 300-tall og frem til år 438. Altså lover som var virksomme i perioden Harper konsentrerer seg om. Et stort kildegrunnlag for studier av sen romersk-lovgivning ligger også i Justinians Noveller fra midten av 500-tallet. Et interessant spørsmål vil være hvor vidt situasjonen i løpet av dette århundret har forandret seg.

¹ Harper, Kyle, *Slavery in the late Roman World: AD 275-425*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2011), s. 283

² Harper, Kyle, 2011, s 287-288 & 305.

³ Harper, Kyle, 2011, s 295.

⁴ Harper, Kyle, 2011, s. 312-313.

Problemstilling

Hvilke endringer i omstendighetene for lavstatuskvinnens seksualitet, kan vi identifisere i Østromerriket fra tidlig 400-tall til siste halvdel av 500-tallet?

I neste rekke kan man spørre seg hvilken rolle kristendommen spilte, og hvor skillet mellom lavstatus kvinner, prostituerte og slavekvinner egentlig gikk? Dersom noe slikt lar seg påvise.

Historiografi

John K. Evans skriver en omtale av Antti Arjivas bok *Women and Law in Late Antiquity*. Denne boken dekker i stor grad perioden denne oppgaven konsentrerer seg om. I tidsskriftet oppgir også forfatteren historiografiske opplysninger som indikerer at tematikker i tilknytning til kvinner og deres historie i de antikke samfunnene hovedsakelig ble satt på agendaen etter en publikasjon i 1975 av Sarah Pomeroy. Altså vil litteratursøk før 1975 med høy sannsynlighet være lite fruktbart i denne sammenhengen. Evans opplyser i tillegg om at kvinnehistorien i den aktuelle perioden har blitt dekt i større grad siden 1975, men at kvinnehistorie i senantikken likevel forble mindre utforsket helt frem til Clarks publikasjon i 1993. Dette innsnevrer det videre litteratursøket ytterligere.⁵ Dr. Brent Shaw skriver også en omtale om den samme boken og påpeker at Arjivas hovedargument er at situasjonen for kvinner innenfor rammene av det vi kan omtale som senantikk ikke forandres spesielt mye i et *longue durée* perspektiv. Altså som et langsiktig historisk utviklingstrekk. Arjava tar i stor grad utgangspunktet i lovdata for å omtale tematikken, og et vesentlig moment vil da være å avgjøre hvilke lover som med størst grad av sannsynlighet vil kunne gjenspeile faktisk sosial praksis. Dette er noe Arjava ikke gjør i stor nok grad i følge Shaw. Arjava gjør selv et funn som indikerer at selv om det eksisterte en lovregulert venteperiode i etterkant av et ekteskapsbrudd, før man kunne gifte seg på nytt, har man papyruskilder som indikerer at dette ikke var praksis i Egypt i senantikk tid. Shaw kan i sin tur her sies å underbygge Clarks poeng om den samme problematikken i lovbaserte studier (se neste avsnitt). Arjava finner også at den kristne innflytelsen på kvinners posisjon var liten, noe Shaw mener er et resultat av fokuset på konservative lovtekster som ikke reflekterer kristendommens innflytelse i tilfredsstillende grad.⁶

Gillian Clark Problematiserer sammenhengen mellom formell lovgivning og sosial praksis i senantikken. Hun omtaler også den romerske lovgivningens formål og hvilke ideer lovtekstene gir uttrykk for. I følge Clark hadde den senromerske lovgivningen vedrørende kvinner en underliggende funksjon i å beskytte kvinners "sårbarhet" mot økonomisk så vel som fysisk utnyttelse.⁷ Spørsmålet blir i dette tilfellet hvorvidt det er en direkte sammenheng mellom denne lovgivningen, og den faktiske samfunnsutviklingen på 500-tallet i et slags «dagliglivsperspektiv». Et annet problem som tas opp av Clark er det faktum at kildematerialet til dokumenterte juridiske prosesser er fragmentert og svært geografisk betinget. Eksempelvis besitter man et større kildegrunnlag, vedrørende juridisk praksis, fra Egypt sammenliknet med andre områder. Slike faktorer medfører at mye av det man kan si om kvinner i denne perioden, ikke nødvendigvis er representativt for hele den øst-romerske verden på 400 og 500-tallet. Det samme problemet kan også være et resultat av kulturelle geografiske variasjoner.⁸ Oppsummert kan det se ut som om kvinner i senantikken er et forskningsfelt der flere forbehold må tas før man hevder å ha kommet til en konklusjon. Clark beskjefter seg i all hovedsak med kvinnehistorie generelt i denne boken hvilket betyr at slavekvinner og lavstatuskvinner ikke er det mest sentrale fokuset i utgangspunktet. Det får imidlertid sin plass i boken samtidig som

⁵ Evans, John K., (1997) *Woman and Law in Late Antiquity*, *History: Reviews of New Books*, 25 (3). S.135.

⁶ Shaw, Brent, (1998), «Antti Arjava-Woman and Law in late antiquity-New York Clarendon press of Oxford University 1996», *The American Historical Review*, 103 (4), s. 1231-1232

⁷ Clark, Gillian, *Women in Late Antiquity: "Pagan and Christian life-styles"*, (Oxford, Clarendon Press, 1993) s. 28.

⁸ Clark, Gillian, 1993, s. 2 & 7-8.

tematikkene lov, moral, seksualitet og sosial status danner et slags gjennomgående rammeverk.

Clark innleder med å se på lovverk som kilde til kvinners situasjon. Dette fordi lovene hadde til hensikt å regulere samfunnslivet og beskytte borgere. Ekteskap er juridisk regulert, og rører ved både seksualitet og kjønnsrollemønster. Høyt på den sosiale rangstigen i enkelte miljøer finner vi *univira*, som kan beskrives som en salgs tittel tilskrevet en kvinne som var gift på sømmelig vis, oppfylte sin rolle, og forble gift med denne ene mannen hele livet.⁹ Ekteskapet regulerte også ulike ting som seksualitet og arv. Samtidig sier ekteskapsstrukturene også noe om sosiale relasjoner, status og rettigheter. I delen der Clark omtaler slaver, prostituerte, danserinner og andre «lavstatuskvinner» kan det virke som om deres tilværelse utforskes i lys av de samme aspektene ved livet. Eksempelvis brukes det tid på å redegjøre for hvilke muligheter en kvinne definert som konkubiner hadde for ekteskap, og under hvilke omstendigheter slike relasjoner eventuelt lot seg gjennomføre.¹⁰

I Harpers publikasjon finnes, på denne tematikken, flere referanser til en annen forsker ved navn McGinn som har gitt ut en egen publikasjon om det økonomiske og sosialhistoriske maskineriet bak prostitusjon og bordeller i det romerske samfunnet. Han avslutter imidlertid i år 250.¹¹ Samtidig er det tydelig at McGinn sitter på kunnskap som kan gi innsikt i drivkreftene bak prostitusjon og bordeller. McGinn lister opp flere eksempler på steder som kan ha vært fungere arenaer for prostitusjon utover etablerte bordeller, som for eksempel vertshus og offentlige bad. Han omtaler også de økonomiske drivkreftene som gjorde prostitusjon til en suksess i det romerske samfunnet. Disse konseptene kan kanskje være anvendelige som ankerpunkter i undersøkelser av prostitusjon i perioden denne oppgaven konsentrerer seg om. Hovedargumentene er imidlertid slik det fremstår at det er vanskelig å definere en «prostituert» og et «bordell» i senantikken tid, fordi virksomheten nærmest gjennomsyret økonomien. Virksomheten foregikk ikke bare i form av store og organiserte bordeller, men også i form av mindre og mere private tilstelninger. Dette gjorde prostitusjon svært uoversiktlig, men samtidig integrert i samfunnet.¹²

Ruth Evans har publisert et verk om seksualitet i perioden fra 350-1450. Irina Metzler skriver her om forholdet mellom lov, seksualitet og kristenhet (se eksempel nederst i avsnitt), som også er tematikker som korresponderer godt med denne oppgavens fokusområder. Kevin Mummey skriver senere om prostitusjon, hvilket også er aktuelt. Teksten omtaler faktorer vedrørende prostitusjon i senantikken, og argumenterer for at man ser en kontinuitet i juridiske uttalelser vedrørende bordeller og prostitusjon, fra Østromerske keisere, i tiden fra Theodosius lover og frem til keiser Justinians lovsamling på 500-tallet. Mummey indikerer at dette kanskje bør betraktes som et tegn på at prostitusjon og bordeller var en vedvarende praksis utover 400 og 500-tall.¹³ Det sies imidlertid lite konkret om utviklingen, men denne forklaringsmodellen kan kanskje sies å underbygge Clarks poeng om en ikke alltid påviselig sammenhengen mellom lovgivning og faktisk sosial praksis. Eksempelvis var kirkens seksualmoral, formelt sett, restriktiv

⁹ Clark, Gillian, 1993, s. 19.

¹⁰ Clark, Gillian, 1993, s. 29-31.

¹¹ Harper, Kyle, 2011, s. 450-451.

¹² McGinn, Thomas A. J., *The Economy of Prostitution in the Roman World: A Study of Social History and the Brothel*, (Michigan: University of Michigan Press, 2010), s. 6-14

¹³ Evans, Ruth, Red. titulert *A Cultural History of Sexuality in the Middle Ages*, (New York, Berg, 2011), s. 165-167.

sammenliknet med den sekulære romerske, men det var likevel ikke helt uvanlig at menn i høye geistlige embeter som prester og biskoper holdt konkubiner helt inn i høymiddelalder.¹⁴

Mathew Keufler skriver i 2007 en artikkel som omhandler ekteskap i senantikkk tid. *Contubernium* var ekteskapslignende relasjoner mellom slaver i klassisk romersk tid. Disse relasjonene var imidlertid ikke tilsvarende et ekteskap. Dette skyldes i følge Keufler at slaverne i et gjennomsnittlig hushold ofte tok residens adskilt fra hverandre basert på kjønn.¹⁵ På 3 og 400-tallet ser man enkelte endringer i disse strukturene. En av dem er at slaver, spesielt i jordbruket, ofte fikk bosette seg med egne familier. Dette vil i sin tur lett tenkelig ha innflytelse på de mellommenneskelige relasjonene. Splittelsen av slavefamilier som et resultat av slavehandel ble forsøkt avvirket allerede i 324 av Konstantin.¹⁶ Intime relasjoner mellom slaver og frie er også omtalt. Et viktig poeng ser ut til å være at konsekvensene av slike affærer var svært varierende avhengig av den fries kjønn. En mann hadde som regel seksuell tilgang til sine slaver, og i senantikken var frigjøringen av slavekvinner for å kunne forme juridisk legitime relasjoner ikke uvanlig. Lignende relasjoner mellom en fri kvinne og en mannlig slave ble imidlertid ikke akseptert på samme måte. I enkelte tilfeller trådte bestemmelsen *Senatus consultum Claudianum* i kraft.¹⁷ I slike tilfeller ville relasjonen gå så hardt utover den frie kvinnens status at hun selv ble slavebundet og mistet sin status som fri. En formildende omstendighet kunne enkelte ganger gjøre seg gjeldene dersom kvinnen var uviss om mannens slavestatus. Reguleringen beskrives i denne teksten først i tilknytning til Konstantin på 300-tallet, men det refereres senere til en enkelt sak fra 468 der et juridisk smutthull blir tettet av den vestromerske keiseren Anthemius (467-72).¹⁸ I dette tilfellet hadde en fri kvinne ved navn Julia forsøkt å frigjøre en slave for så å gifte seg med ham. Hans nyervervede status var imidlertid ikke nok til å legitimere relasjonen. Julia ble allikevel benådet i rettssaken på bakgrunn av uvitenhet.¹⁹

Det blir tydelig ut i fra disse publikasjonene at det er gjort lite forskningsarbeid som har som hovedfokus å se på utviklingen innen lavstatuskvinneres seksualitet fra 400 til 500-tallet. Den eneste som tar sikte på noe lignende er Arjava, uten at han i følge Shaw kunne identifisere noen større endringsprosesser. Hvis vi tar utgangspunkt i at dette stemmer kan denne oppgaven bidra til å beskrive enkelte utviklingstrekk i lavstatuskvinneres posisjon som eventuelt kan tjene som indikasjoner på eventuelle endringer, der andre tidligere ikke har kunnet formelt påvise noen konkrete endringer.

¹⁴ Evans, Ruth, Red, 2011, s.102.

¹⁵ Keufler, Mathew, (2007), "The Marriage Revolution in Late Antiquity, the Theodosian Code and Later Roman Marriage Law", *Journal of Family History*, 32 (4), s. 360.

¹⁶ Keufler, (2007), *Journal of Family History*, 32 (4), s. 360.

¹⁷ Ditto.

¹⁸ Keufler, (2007), *Journal of Family History*, 32 (4), s. 361.

¹⁹ Ditto.

Teori og Metode

Den metodiske tilnærmingen til historiske spørsmål er en relativt kompleks problemstilling som har blitt behandlet i stor detalj helt siden det vitenskapelige historiefaget ble etablert ved Leopold von Ranke på 1800-tallet.

Mine metodiske valg vil i stor grad bære preg av at oppgaven behandler en problemstilling med utgangspunkt i eldre historie. Komparative analyser eller diskursanalyser ville kanskje til en viss grad latt seg gjøre, men man bør kanskje på samme tid innse at kildematerialet ofte legger noe av føringen for historisk forskning og formuleringen av forskningsspørsmålene. På samme måte er valg av kildematerialet, og i neste rekke aktualiseringen av det, avhengig av hvilke spørsmål man stiller kilden. Dette faller innunder det Melve og Ryymin, i sin bok om historikerens arbeidsmetoder, omtaler som *funksjonell tilnærming*. Dette er også å anse som den mest utbredte metodiske tilnærmingen til historiske kilder i moderne tid.²⁰

Jeg har derfor gjort mitt utvalg av kildemateriale for denne oppgaven basert på hvor vidt de kan svare på mine forskningsspørsmål (se problemstilling). Historiografien er også en sentral del av det å identifisere mangler i allerede eksisterende forskning eller identifisere muligheter for å utdype enkelte tematikker med en bestemt problemstilling som ikke er behandlet på samme måte tidligere.²¹ Et forsøk på en samlet beskrivelse av eventuelle utviklingstrekk innen lavstatuskvinneres seksualitet fra tidlig 400 til sent 500-tall ser ut til å være noe det er gjort lite av i tidligere forskning. Oppgaven vil benytte seg av hovedargumenter fra publikasjoner i historiografien, og trekke et begrepsapparat samt noen generelle teorier ut av disse arbeidene. På den måten vil fokuset i denne oppgaven kunne tilspisses og man kan se på kildematerialet med noen generelle strukturer fra tidligere forskning som ankerpunkter. McGinn ser på økonomien bak bordeller og prostitusjon, og omtaler skatt og eiendom som sentrale, men ikke alltid synlige drivkrefter bak prostitusjon.²² Han nevner også en rekke begreper som, ifølge arkeologiske funn ble tatt i bruk for å beskrive steder som ble forbundet med prostituerte. Det være seg *cauponae*, *stabulum* og *popina*.²³ Dette sier noe om prostitusjonens mangfold i tidlig keisertid og grunnlaget for dette mangfoldet vil bli målt opp mot den senantikke perioden. Harper, Clark og Keufler benytter et gjennomgående begrepsapparat for kvinners seksualitet. Begrepene: *contubernium*, *konkubine*, *matrimonium* og *stuprum* er sentrale og vil bli brukt som gjennomgående analyseverktøy i denne oppgaven. Kjønn og kjønnsdistinksjoner ser også ut til å være en innfallsvinkel til denne tematikken i forskningslitteraturen, og dette vil derfor danne utgangspunktet for behandlingen av seksualitet som tema.

I tillegg til begrepsrammeverket og generelle teorier, vil jeg også ta hovedfunnene fra tidligere forskning på området i betraktning. Arjava argumenterer eksempelvis for at det er vanskelig å snakke om en radikal endring i kvinners situasjon i løpet senantikken. Det samme argumentet går igjen hos Harper, men fokuset rettes her i større grad mot slaveøkonomien og slavekvinner spesifikt. Både Clark og Shaw problematiserer den egentlige sammenhengen mellom utvikling innen formell lovgivning og sosial praksis. I og med at mine primærkilder i all hovedsak er juridiske vil denne problematiseringen fra tidligere forskning være et nødvendig forbehold i arbeidet oppgaven. Det samme gjelder Clarks fokus på lokale kulturelle variasjoners påvirkning på det helhetlige bildet.

²⁰ Melve, Leidulf & Ryymin Teemu, 2018, s. 41.

²¹ Melve, Leidulf & Ryymin Teemu, 2018, s. 20.

²² McGinn, Thomas A. J., 2010, s. 76-78.

²³ McGinn, Thomas A. J., 2010, s. 16-18.

Hovedfokuset i sekundærlitteratur ligger på en periode preget av Codex Theodosianus. Jeg har derfor konsentrert meg mest om Justinians Noveller.

Kapittel 1: Den Østromerske senantikkenes omstendigheter

Romerriket kan sies være ved et vendepunkt i år 324 e. Kr da hovedstaden og derfor også maktsentrumet flyttes østover. Den nye romerske hovedstaden blir Konstantinopel under keiser Konstantin. Konstantin er også den første kristne keiseren i rekken, og kristendommens inntreden i den offentlige forvaltningen er noe som også vil sette sitt preg på flere aspekter ved Østromerriket i sen antikken.²⁴ Samtidig er det viktig å påpeke at den kristne læres påvirkningen på det juridiske nok var større formelt sett, enn i praksis. Spesielt under de første kristne keiserne.²⁵ Senantikken er en periode som til dels har ulike definisjoner basert på hvor radikale brudd man ønsker å se i samfunnsstrukturer før man kan regne med at man er inne i en ny periode. I følge Harper er det vanskelig å snakke om en overgang til middelalder før samfunnsforholdene som støtter oppunder den antikke slavekulturen endres.²⁶ Vestromerriket faller imidlertid i år 476, og dette kan fungere som et slags utgangspunkt for senantikken selv om det som omtales som det senromerske imperiet har vært gjeldene siden Diokletian sent på 200-tallet.²⁷ Den neste perioden i Østromerriket betegnes ofte som bysantinsk tid og kan sies å bli innledet ved keiser Herakleios rundt år 610.²⁸ Den perioden denne oppgaven vil ta utgangspunktet i befinner seg mellom disse ytterpunktene og strekker seg fra midten av 400-tallet til slutten av 500-tallet. Vi snakker altså om den siste delen av Østromersk senantikk før bysantinsk tid.

Primærkildene denne oppgaven tar utgangspunktet i er samlinger av juridiske tekster og et fornuftig sted å begynne vil derfor være hvordan romersk lov fungerte i perioden. Organiseringen av det statlige apparatet og de generelle politiske forholdene vil også være sentrale elementer.

Juss

Den romerske lovgivningen på 4 og 500-tallet blir spesielt synlig gjennom Codex Theodosianus (heretter CT) og Justinians Noveller (heretter NJ). Disse er samlinger av juridisk materiale som både dekker lover og såkalte noveller, som kan beskrives som juridiske uttalelser fra keiseren i form av supplerende lover vedrørende et tema som allerede reguleres av lov, eksempelvis utroskap. Det er viktig å vite om den romerske justisen i perioden at lovene i slike samlinger ikke kan forstås ut i fra dagens kontekst. Dagens lover tegner generelle retningslinjer som alle jurister i rettsapparatet tolker og forstår etter bestemte mønstre. Den romerske lovgivningen kan i større grad sammenliknes med responsalitteratur, og var ofte juridiske besvarelser på saker som ble brakt frem gjennom henvendelser til keiseren.²⁹ De juridiske uttalelsene representerer derfor svar på aktuelle problemstillinger hvilket i neste rekke vil si at nyansene i mange lover ble til mens man gikk. Enkelte prinsipper var imidlertid standhaftige og nyanseringen foregikk form av at nytt materiale ble lagt til, nærmest akkumulativt. Dersom rettsapparatet skulle komme på banen i enkeltsaker var man også avhengig av

²⁴ Scarre, Chris. *Historical Atlas of Ancient Rome*, (London: Penguin Books, 1995), s 126-127.

²⁵ Clark, Gillian, 1993, s. 38-41.

²⁶ Harper, Kyle, 2011, s. 460-462.

²⁷ Scarre, Chris, 1995, s. 122.

²⁸ Hatlen, Jan F. (2019), *Senantikken*, Store Norske Leksikon, URL: <https://snl.no/senantikken>

²⁹ Clark, Gillian, 1993, s. xiii.

at noen anmeldte et forhold, ettersom man ikke hadde et overvåkende politi som fungerte som offentlig påtalemyndighet. Dette er et poeng Harper er spesielt opptatt av.³⁰ Dette vil i sin tur si at den sosiale praksisen og den generelle moralen i befolkningen spilte en helt sentral rolle for statens juridiske apparat sin evne til å gjøre lovbestemmelsene virksomme i praksis. Dette var nok spesielt vanskelig ettersom Østromerriket ikke bare bestod av sentrale urbane strøk, men også provinsområder der kontakten med sentraladministrasjonen var mindre. I praksis er det derfor ikke urimelig å anta at lokale representanter for staten hadde relativt stort spillerom i rettslige anliggende i lokale områder. Dette er, ifølge Gillian Clark, å anse som sentrale forbehold som man bør kjenne til før man baserer en omtale av seksuelle forhold på lovtekster.³¹

Ytre faktorer

Før man behandler en spesifikk problemstilling i en historisk periode er det også naturlig å kunne si noe om de geografiske og maktpolitiske rammene for Østromerriket. Perioden mellom 450 og 590 bærer nemlig preg av en vesentlig endring i det Østromerske rikets utstrekning da keiser Justinian gjenerobrer (ca. 533-554) sør-Italia, sør-Spania og deler av Nord Afrika. Før gjenerobringen (450-533) var altså Østromerriket en del mindre. Samtidig var gjenerobringen svært midlertidig og store deler av de gjenerobrede områdene gikk på nytt tapt i løpet av siste delen av 500-tallet og første delen av 600-tallet. Perioden var med andre ord dynamisk, territorielt sett, noe som vitner om et press fra utsiden blant annet fra slaver og avarer mot områdene i Italia og persere fra Øst.³² Ytre press kan lett forårsake indre vanskeligheter samtidig som krigføring og omorganisering er svært ressurskrevende. I tillegg skal en grusom byllepest også ha herjet Østromerriket rundt år 540 og nesten halvert befolkningen. Likevel var de Nord - Afrikanske områdene stabile og representerte en sentral kornleverandør. Justinian hadde imidlertid gjennomført omfattende effektiviseringer i rettsvesen og skattesystemer som et ledd i å øke statens ressursgrunnlag i forkant av den territorielle offensiven.³³ Dette kan i sin tale for bedre indre forhold. Likevel påpeker Clark at forskjellen på de sentrale strøkene og de mere rurale provinsområdene under Justinian var svært store. Blant annet var fattigdom et vedvarende problem i provinsielle strøk³⁴.

Sosiale og politiske forhold

Samfunnet var som nevnt i innledningen svært patriarkalsk. Dette kan sies å ha lange røtter tilbake i tid og er dermed ikke noe nytt for det senantikke Østromerriket. Når en skal forstå seksualitet og status er imidlertid viktig å ta dette med i vurderingen ettersom sosial status ofte ble definert av mannen i en familie. Embetsstigen var blant annet forbeholdt menn, og i senantikken utvides det romerske embetsverket. Dette er synlig allerede fra Konstantins tid i følge Harper. Et viktig poeng er at det i statsforvaltningen oppstår et skarpere skille mellom den militære og den sivile delen av offentligheten. Aristokratiet blir utvidet hvilket gjør det mulig for flere å gjøre karriere, og benytte seg av en mulighet for sosial mobilitet.³⁵ Rettsvesenet blir som tidligere nevnt utvidet

³⁰ Harper, Kyle, 2011, s. 446.

³¹ Clark, Gillian, 1993, s. 11-13.

³² Scarre, Chris, 1995, s. 134-135.

³³ Ravnå, Per B. *Gresk og romersk politisk historie*, (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2006), s181-183

³⁴ Clark, Gillian, 1993, s. 29-30.

³⁵ Harper, Kyle, 2011, s. 446-447.

samtidig som skattesystemet blir mer sofistikert. Skatt hadde sterke forbindelser til eiendom hvilket betyr at det er i statens interesse å sikre en stabil eiendomsforvaltning og så i utkantstrøk.³⁶ Stabil eiendomsforvaltning er i sin tur avhengig av gode familierelasjoner som kunne sørge for at eiendommen gikk i arv og kunne gi avkastning også i fremtiden. Flere lover blir stadig mer nyanserte i senantikkk tid og dette kan i følge Harper tyde på at et større aristokrati førte til en slags mistillit til enkeltfamiliers moralske kapasitet.³⁷ Altså deres evne til å ta legitime beslutninger selv i private juridiske anliggende. På en måte kan man si at staten griper mer aktivt inn i enkeltmenneskers liv.

Kristendommen gjorde på mange måter sitt inntog som en del av den offentlige forvaltningen under keiser Konstantin. Siden den gangen hadde kirken fått en stadig sterkere stilling. Språket i de Juridiske uttalelsene fra keisere som for eksempel i Justinians noveller bærer tydelig preg av kristendommens rotfeste («For the freedom of our subjects, as well as for the orthodox faith in God»), og det kan lett tenkelig ha vært et behov fra keiserens side for å legitimere sine bestemmelser med den kristne lære.³⁸ I følge Per-Bjarne Ravnå ble keiseren på 500-tallet ofte betraktet som et slags verdensimmanent svar på det guddommelige. I tillegg hadde kirken, på lik linje med staten, representanter på lokalt nivå i form av biskoper eller patriarker. Kristendommen spilte altså en sentral rolle for forvaltningen, men det er samtidig viktig å understreke at dette er en gjensidig avhengighet. Kirken som organisasjon nøt også godt av et samarbeidet med keiseren.³⁹ Hvilket betyr at man ikke umiddelbart kan tilskrive kirken ansvaret for en gitt politikk, selv om den ser ut til å korrespondere godt med den verdslige på flere punkt. Slike møtepunkter finner vi blant annet i seksualmoralen.

³⁶ Ravnå, Per B., 2006, s.182.

³⁷ Harper, Kyle, 2011, s. 438-440.

³⁸ Miller, David J. D. & Sarris, Peter *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation*, Volum 1, (Cambridge: Cambridge University press, 2018), s. 545.

³⁹ Ravnå, Per B., 2006, s. 183.

Kapittel 2: Sosiale klasser

Det senantikke Østromerske samfunnet kan, basert på kildematerialet, betraktes som et «statussamfunn», der de sosiale sjiktene definerte juridiske rettigheter og var avgjørende for generell livsførsel. Denne oppgaven fokuserer spesielt på lavstatuskvinner, slavekvinner og deres seksualitet. Et sentralt element vil i førsteomgang være å definere denne gruppen slik at vi i større grad vet hvilke kvinner vi snakker om. Dette er spesielt viktig ettersom seksuelle relasjoners juridiske karakter ofte ble bestemt av den kvinnelige partnerens sosiale status.⁴⁰

Seksuell ære

Et fornuftig sted begynne vil være å se på forskjellen mellom fri og ufri. Slavekvinner ble som alle slaver betraktet som eiendom og de ble offentlig regulert som en del av eiendomsretten. Harper påpeker blant annet at seksuelt misbruk av slavekvinner ikke omfavnes av den tradisjonelle reguleringen vedrørende «seksuelle forbrytelser». Denne heter *Lex Iulia Adulteris Coercendis* og kan spores tilbake til Augustus. Dersom en slavekvinne ble seksuelt misbrukt av en annen, kunne slaveeieren kreve erstatning for skade på eiendom etter eiendomsretten. Slaver hadde ikke råderett over eget liv, og deres seksualitet var derfor heller ikke deres egen. Så hva med de frie kvinnene i samfunnet? I følge Harper var en kvinnes seksualitet helt avgjørende for hennes sosiale status. Reguleringene i *Lex Iulia* var i utgangspunktet forbeholdt kvinner med sin «seksuelle ære» i behold. De kunne også beskrives som *matre familias*, men dette er en relativt flytende definisjon, og man kan spørre seg hva som menes med «seksuell ære». I følge loven kunne en seksuelt ærefull kvinne besudles gjennom (*adulterum*) eller (*stuprum*). Altså enten gjennom utroskap eller utenomekteskapelig sex som jomfru (før ekteskap) eller enke samt seksuell kriminalitet. Dette ville medføre tap av seksuell ære, og i sin tur gjøre henne uegnet til å gifte seg og produsere en verdig arving.⁴¹ Samtidig påpeker Harper at under Konstantins regjeringstid på 300-tallet blir det gjort tydeligere gjennom lov at ikke alle frie kvinner ble favnet av de juridiske reguleringene nevnt ovenfor. Altså kan det se ut som at det går et skille mellom de kvinnene som i utgangspunktet hadde seksuelt rettsvern og kvinner som ble ekskludert fra dette.

I og med at kvinner med seksuell ære i behold kunne miste den, vil man kanskje kunne snakke om de som ble ekskludert som et lavstatusjikt bestående av de kvinnene som, uten å være slaver, aldri hadde hatt seksuell ære. Disse kvinnene hadde ikke seksuelt rettsvern og kunne heller ikke inngå juridisk legitime ekteskap (*iustum matrimonium*) etter ekteskapsloven.⁴² Kvinner som ble ekskludert fra seksuelt rettsvern, ble ofte det på bakgrunn av sitt virke eller sin posisjon, som i enkelte tilfeller innbar en mistanke om at de var tilgjengelig som utenomekteskapelige seksualpartnere. Dette være seg eksempelvis prostituerte, mimer, servitører og danserinner.

Definisjonsproblemer

Ettersom muligheten til å inngå et juridisk gyldig ekteskap, og i neste rekke evnen til å produsere legitime arvinger, ser ut til å definere en kvinnes status vil man kunne

⁴⁰ Harper, Kyle, 2011, s. 426-428.

⁴¹ Harper, Kyle, 2011, s. 426-429.

⁴² Harper, Kyle, 2011, s. 426-429.

definere lavstatuskvinner som kvinner som ikke ble ansett som sømmelige ektefeller for høystatusmenn. I følge Harper og Clark kan mann skissere eksempler på kvinner i lavstatusposisjoner, men en samlet definisjon er ofte problematisk da juristene vektla forskjellige aspekter med disse kvinnenenes tilværelse. En «prostituert» var tydelig av lavstatus, og kunne defineres som en kvinne som åpenlyst levde et promiskuøst liv som gav økonomisk avkastning. I en slik definisjon kunne enkelte jurister legge hovedvekt på «åpenlyst promiskuøs livsstil». Mens andre i større grad vektla «økonomisk avkastning».⁴³ Man ville derfor kunne ende opp med en utvidende eller noe innskrenkende tolkning.

Clark nevner imidlertid et annet eksempel på en lavstatuskvinne som kanskje kan bidra til å konstruere en definisjon i større grad. Hun hevder at forskjellen på hvor vidt en fri kvinne ble ansett som en tilgjengelig utenomekteskapelig seksualpartner hvilte på hvor vidt hun var i en betjenende eller administrerende posisjon. Eksempelvis kunne en kvinne drive en bar eller et vertshus, eller hun kunne servere der. I sistnevnte tilfelle ville hun være en «tjener» i større grad, og derfor bli sett på som seksuelt tilgjengelig. Seksuell tilgjengelighet var som sagt synonymt med lav status, for kvinner. I tillegg til denne litt enkle definisjonen har Clark en rekke eksemplerkategorier som: skuespillerinner, mimere, frigjorte slavekvinner, servitører og danserinner⁴⁴ Disse kvinnene kan sees som en kontrast til det Clark omtaler som *illustris*, altså en kvinne tilhørende senatsadelen med sin seksuelle ære i behold, gode muligheter for legitime ekteskap og arvinger samt offentlig seksuelt rettsvern.⁴⁵ Vi kan ta utgangspunkt i disse eksemplene som en slags definisjon, slik at begrepet lavstatuskvinne kan tas i bruk uten at det oppstår forvirring. Det er altså ikke synonymt med prostituerte eller slavekvinner, men er tydelig distinkt fra en høystatuskvinne. Harper omtaler også et mellomsjikt og bruker familiene til håndverkere som eksempel. Disse omtales som «decent poor» eller akseptable fattige.⁴⁶ De tilhørte et økonomisk underlegent sjikt sammenliknet med høystatusfamilier, men hadde samtidig sin verdighet og ære i behold. Dette er et sentralt poeng å nevne for å unngå en oppfatning av at alle kvinner som ikke tilhørte det høyere samfunnslag ble sett på som æreløse, og dermed seksuelt «fritt vilt».

Konkubiner

Konkubinehold er en sosial institusjon som bør behandles for seg selv da den ser ut til å være svært vanskelig å definere i senantikken. Harper skriver om konkubiner som slavekvinner som romerske stormenn innledet et nærmest monogamt forhold til. Samtidig omtaler han også konkubiner som den kvinnelige parten i et ekteskapelig forhold som fungerte som en slags midlertidig relasjon for ambisiøse menn. Mulighetene for sosial mobilitet ble som sagt større med et større aristokrati, og det var derfor attraktivt for mange å ta en konkubine mens man jobbet seg oppover, gjorde karriere og ventet på en bedre ekteskapelig forbindelse. I dette tilfellet en kvinne av høyere status, med evnen til å bære frem gode arvinger. Flere konkubiner som tjente dette formålet kunne tilhøre lavstatussjiktet uten å være slaver.⁴⁷ En konkubine kunne altså være både slave og fri. Dette kan i neste rekke føre til misforståelser vedrørende konkubinens rettigheter da en slavekvinne, som ble konkubine, nå i prinsippet hadde de samme juridiske rettighetene som en fri lavstatuskvinne i samme posisjon. En konkubine er

⁴³ Harper, Kyle, 2011, s. 426-429.

⁴⁴ Clark, Gillian, 1993, s. 28-38.

⁴⁵ Clark, Gillian, 1993, s. 33.

⁴⁶ Harper, Kyle, 2011, s. 309-311.

⁴⁷ Harper, Kyle, 2011, s. 446.

imidlertid heller ikke alltid synonymt med kone. Utfordringene med konkubiner blir også tydelig dersom man studerer det juridiske materialet som regulerer slike forhold.

Punktene vedrørende arvinger og ekteskap er naturlige fokusområder. I følge Clark kunne ikke en konkubine arve etter sin mann, og hennes barn var heller ikke legitime arvinger. Dette indikerer at en konkubine ikke kunne fungere som kone. Samtidig utsteder Konstantin i 326 en lov som ikke tillater at en mann har både en konkubine og en kone på samme tid. I følge Clark kan man spørre seg hva den egentlige hensikten bak denne lovgivningen var.⁴⁸ På den ene siden kunne det bety at man ikke kunne holde en konkubine ved siden av sin kone, av hensyn til sistnevnte. Samtidig vil dette kunne sees som usannsynlig ettersom konkubinen ikke hadde samme status som den eventuelle konen og derfor ikke utfordret hennes posisjon. Den seksuelle tilgangen en mann hadde på sine slaver (en konkubine kunne være slave) og lavstatuskvinner generelt, var som tidligere nevnt svært lite begrenset så det er ingen umiddelbar grunn til at de samme strukturene ikke skulle være gjeldende i forhold til konkubiner. Kanskje kan dette i stedet ha vært et forsøk på å innføre en norm om at man i størst mulig grad bør gifte seg med sin konkubine dersom hun allikevel fungerte som en kone i praksis.⁴⁹ Dette er tenkelig ettersom staten på generelt grunnlag hadde et mål om å sikre eiendomsforvaltningen, og begrense mengden utenomekteskapelige relasjoner.

Vi ser at definisjonen av konkubine i enkelte tilfeller sklir over i definisjonen av den kvinnelige parten i et monogamt utenomekteskapelig forhold eller en lavstatus kone. Begrepet kunne også brukes om slaveelskerinner.

⁴⁸ Clark, Gillian, 1993, s. 22-23.

⁴⁹ Ditto.

Kapittel 3: Seksualitet og prostitusjon

Kjønn

Som vi har sett tidligere tegnet den senromerske seksualmoralen opp tydelige forskjeller mellom kjønn. Den maskuline seksualiteten ble betraktet som ukontrollerbar og utagerende mens den kvinnelige ble sett på som skjør og delikat. Om en seksuell relasjon ble sett på som sosialt akseptert ble ofte avgjort av den kvinnelige partnerens status og ekteskapet ser ut til å fungere som et slags rammeverk for den kvinnelige seksualiteten. Å være en gift og fri kvinne som kun hadde seksuell omgang med sin mann var ansett som det ideelle. Det motsatte ville være en ugift kvinne som levde promiskuøst eller ble ansett som en tilgjengelig seksualpartner på generelt grunnlag.⁵⁰ Dette signaliserte lavstatus og fravær av seksuell ære. Samtidig var slike lavstatuskvinner, og deres seksualitet, nærmest nødvendig ettersom den maskuline seksualiteten og de medfølgende lystene ble betraktet som ustyrlige. En kanalisering som samtidig ikke besudlet høystatuskvinner var antatt nødvendig. En mann ble heller ikke oppfordret til å leve promiskuøst eller velte seg i utenomekteskapelig seksuelle relasjoner, men dette ble i mindre grad slått ned på. Det var i større grad akseptert. Harper påpeker blant annet at under middagsselskaper og møter mellom romerske menn var mangfoldig seksuell underholdning vanlig. Danserinner, kvinnelige mimer, erotiske talere, fløytepiker og avkledde slavekvinner var en naturlig del av sanseopplevelsen ved slike tilstelninger. Fløytepiker var i følge Harper sett på som svært seksuelt tilgjengelige. Han forteller om en enkemann som levde i sølibat i flere tiår etter sin kones død, men som til slutt anskaffet en fløytepike til sin personlige fornøyelse.⁵¹ I tillegg hadde også mannlige slaveeiere full seksuell tilgang på sine egne slaver. Dette var uvanlig for kvinner, og kunne få harde konsekvenser.

Ekteskapet som rammeverk

Et aktuelt spørsmål er hvilken bakgrunn disse seksuelle kjønnsforskjellene har. Svaret kan kanskje i enkelhet sies å være en lang tradisjon med patriarkalske samfunnsstrukturer. Går man imidlertid dypere til verks vil et annet element være de biologiske kjønnsforskjellene. Kvinners seksualitet var viktig i produksjonen av arvinger gjennom barnefødsler. Ettersom en kvinnes seksuelle livstil også ser ut til å ha hatt så stor betydning for hennes sosiale status (som sett tidligere), er det ikke urimelig å anta at å føde barn ble sett på som kvinnens hovedoppgave. Kanskje kan man si at de ble betraktet som produksjonsdyr. I så måte er det ikke uforståelig at den kvinnelige seksuelle renheten ble sett på som mer avgjørende enn den mannlige. I neste rekke kunne en legitim arving kun produseres gjennom et sømmelig ekteskap. Med en slik årsakssammenheng kan vi antagelig se på ekteskapet som et slags rammeverk for seksualitet. I denne sammenhengen forstått som at den ekteskapelige seksualiteten ble sett på som den ideelle, og andre seksuelle affærer ble forstått i lys av det. Ekteskapet var praktisk talt en avtale mellom to mennesker av ulike kjønn om et gjensidig samliv, så det er ikke urimelig at det oppstår enkelte distinksjoner på bakgrunn av kjønnsrollemønsteret innad i et ekteskap. Eksempelvis var det, på patriarkalsk vis, stort

⁵⁰ Harper, Kyle, 2011, s. 305.

⁵¹ Harper, Kyle, 2011, s. 301.

sett mannen som eide eiendom og forsørget familien, mens kvinnen produserte en arving til denne eiendommen.

Selv om det eksisterte en oppfatning om kjønnsroller ser det også ut til at staten, i senantikkk tid, griper mere aktivt inn for å regulere rammene for den kvinnelige seksualiteten. Clark poengterer i denne sammenhengen at «kvinnens svakhet» var en vanlig forklaringsmodell på slike ting.⁵² I dette lå det en underliggende tanke om at kvinner måtte kontrolleres da de selv var emosjonelt svake og uselvstendige. Clark påpeker at familiens ansvar ovenfor kvinnen før hun ble gift var stort. En far var blant annet forventet å arrangere ekteskap for sin datter og forlovelse var vanlig helt fra 7 års alder, med påfølgende giftemål fra fylte 12 år ([Augustin](#)). Dersom et ekteskap ikke var i anmarsj ved datterens 16 års dag ble dette betraktet som en svikt fra farens side. Familien var også forventet å passe godt på unge jenter, og dersom de skulle bli offer for *raptus* kunne familien i enkelte tilfeller holdes ansvarlig. *Raptus* vil i korte trekk si en bortføring av en ung kvinne som ofte hadde til hensikt å tvinge frem en allianse mellom to familier. Dersom jenta blir kidnappet og får et seksuelt forhold til sin kidnapper vil hennes eneste sjanse til å beholde den seksuelle æren være å gifte seg med ham og faren må da godkjenne relasjonen. Jentas far ble som et resultat av dette fratatt muligheten til å velge en ektefelle til sin datter. I tilfeller der kidnapperen ikke hadde gjort seg skyldig i verken voldsbruk eller forføring ville anklagen rettes mot familien som ikke hadde passet på kvinnen/jenta.⁵³

Dersom man ser på ekteskapet som den største regulerende faktoren på kvinners seksualitet, kan en annen forklaringsmodell på kjønnsforskjellene identifiseres. Harper snakker om inngripen fra statens side som økende i senantikkk tid. Den blir synlig i Codex Theodosianus, og det kan ved første øyekast se ut til å foreligge et ønske om å, i større grad enn tidligere, verne om seksualmoralen. Harper argumenterer imidlertid for at dette like gjerne kan ha vært en økonomisk motivert inngripen. Dette fordi keisere ville sikre seg en overklasse som ble holdt ren gjennom gode ekteskapsrelasjoner, og som derfor ikke ble utvannet. Dette ville sikre stabilitet i store familier som hadde stor eiendom og betalte substansielle summer i skatt.⁵⁴ Ekteskapet tjente altså en hensikt også på statsfinansielt nivå, og i ekteskapelige relasjoner var den kvinnelige seksuelle statusen som nevnt mer avgjørende enn den mannlige.

Prostitusjon

Prostitusjon var vanlig i Romerriket både i klassisk og senantikkk tid. Dette ble som tidligere nevnt ikke sett på som moralsk forsvarlig men det ble imidlertid ikke regulert på sitt strengeste før under keiser Justinian som vi kommer tilbake til senere. Bordeller og seksuell omgang med prostituerte ble i praksis sett på som nødvendig ettersom det var et sted å kanalisere den mannlige seksualdriften, som lett kunne manifestere seg som et behov for utenomekteskapelige seksuelle relasjoner. Bordellvirksomheten er omtalt av flere forskere som McGinn, Clark og Harper. Harper snakker om prostitusjon som en økonomi som er tett bundet sammen med de andre økonomiske sfærene i Senromerriket. Dette gjelder for eksempel slaveøkonomien. Som tidligere nevnt var fattigdom en utfordring som rammet store deler av befolkningen i rurale utkantstrøk, og for familier i ekstrem fattigdom var det ikke uvanlig at barn ble solgt inn i prostitusjon,

⁵² Clark, Gillian, 1993, s. 28-29.

⁵³ Clark, Gillian, 1993, s. 36-37.

⁵⁴ Harper, Kyle, 2011, s. 426-429.

ikke ulikt slik man praktiserte slavehandel.⁵⁵ Prostituerte ble også rekruttert til bordeller gjennom tilsynelatende moderne metoder. I en av Justinians noveller omtales denne virksomheten i relativt stor detalj. Justinian snakker om «halliker» som reiser rundt i provinsielle utkantstrøk og kidnapper unge jenter, eller lokker dem med seg med lovnad om luksuriøse liv og materielle goder som klær, smykker og sko.⁵⁶ Imidlertid betydde dette at disse kvinnene nærmest gikk inn i påtvunget kontraktarbeid i et av hallikens bordeller, og dette medførte svært liten personlig frihet for den prostituerte. Forholdet mellom hallik og prostituert, og slave og slaveeier kan kanskje problematiseres. Man kan stille seg spørsmålet om hvor vidt forskjellen mellom disse relasjonene egentlig var nevneverdig i praksis. Flere prostituerte var i følge Harper solgt som slaver på auksjon i førsteomgang, men tjenestegjorde i bordeller på et senere tidspunkt.⁵⁷ Mens de tjenestegjorde i bordellene var også den største delen av profitten trolig forbeholdt bordellets eier, mens de prostituerte tjente minimalt.⁵⁸ De økonomiske drivkreftene bak slavevirksomhet og bordellvirksomhet var med andre ord sammenvevd.

Et annet poeng er at prostitusjon var en virksomhet som angivelig ikke begrenset seg til bordeller. McGinn skisserer en rekke eksempler på andre steder der mulighetene for å oppdrive tilgjengelige seksualpartnere var store. Han nevner spesielt vertshus, der det nedre samfunnssjikt vanket, og offentlige bad. På slike steder var imidlertid prostitusjon mindre organisert og kanskje i større grad et resultat av en personlig geskjeft for å livnære seg. Dette kan også forsterkes av Harper som påpeker at mange blant klassen av «decent poor» ofte kunne se på prostituerte med økonomisk misunnelse til tider.⁵⁹ Dette indikerer at veien inn i prostitusjon (lavstatus) av fri vilje ofte kunne være kort for mellomstatuskvinner, samtidig som det også bevitner at prostitusjon som geskjeft kunne gi god økonomisk avkastning sammenliknet med lange og arbeidsintensive dager med andre sysler.

⁵⁵ Harper, Kyle, 2011, s. 305-309.

⁵⁶ Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 181-184.

⁵⁷ Harper, Kyle, 2011, s. 305-309.

⁵⁸ McGinn, Thomas A. J., 2010, s. 11-12

⁵⁹ Harper, Kyle, 2011, s. 309-311.

Kapittel 4: Lavstatuskvinner: ekteskap og arvinger

Som vi så i forrige kapittel kan ekteskapet betraktes som selve rammeverket for forståelse av seksualmoral. Et gyldig ekteskap i høyere samfunnslag (*iustum matrimonium*) forutsatte som nevnt at den kvinnelige parten var av en viss status og hadde sin seksuelle ære i behold. Spørsmålet blir imidlertid hvordan strukturene for ekteskap så ut for lavstatuskvinner.

Contubernium

Gyldige ekteskap var forbeholdt *matre familias*, eller lavstatuskvinner med sin seksuelle ære i behold, men de mere interessante nyansene i normene for senromerske ekteskap som må behandles i større detalj ligger imidlertid i andre samfunnslag. *Contubernium* er i følge Pharr et ekteskaplignende forhold mellom slaver.⁶⁰ Dette ble vanlig i senantikkk tid da stadig flere slaver bodde i familiegrupper med egne hus og jordlapper. Slike ordninger ble spesielt vanlig i rurale utkantstrøk, og slavefamiliene fungerte her nærmest som avhengig arbeidskraft i form av bønder.⁶¹ Harper benytter betegnelsen *origio* som forteller at slavene står oppført som tilhørende et bestemt stykke land som regel i form av jord fra store godsområder.⁶² *Contubernium* betyr i utgangspunktet «å dele samme telt», og gjenspeiler et utviklingstrekk fra klassisk til senantikkk tid. Dette fordi slaver av ulike kjønn, i klassisk tid, ofte tok residens adskilt fra hverandre.⁶³ *Contubernium* hadde relativt tydelige juridiske rammer sett bort i fra enkelte tilfeller der det oppstod gråsoner. Et problematisk tilfelle kunne være hvordan den sosiale statusen (gikk i arv) til et avkom skulle bestemmes dersom avkommet var et produkt av en relasjon mellom to slaver fra ulike *origio*. Et annet problematisk tilfelle var dersom det oppstod et blandet seksuelt forhold, altså forstått som at en fri borger innledet et seksuelt forhold til en slave. Denne gråsonen i *contubernium* omtales i CT 4.12.4 som i utgangspunktet har til hensikt å verne om slaveeieres rettigheter.⁶⁴ De tidligste reguleringene fra Augustus tid er relativt strenge og indikerer at dersom en fri kvinne befinner seg i et forhold med en slave vil hun samtidig gi avkall på sin frihet, og sine barns frihet, og bli slavebundet av slavens eier. Slike forhold ble i følge Keufler omtalt som *senatus consultum claudianum*, ofte forkortet SCC.⁶⁵ Denne reguleringen gjennomgår endringsprosess i senantikken, etter keiser Konstantin. Han gjør det mulig for frie kvinner å inngå ekteskap med slaver uten å selv bli slavebundet dersom slaven er en fiskal slave, altså tilhørende keiserens egen eiendom. Hennes barn vil da kunne oppnå statusen *latini* som ikke er en slave, men en annengrads fri borger. Vedkommende ville i dette tilfellet være under et slags påtvunget patron- klient forhold til sin fars eier. Om denne endringen kan sees som rent filantropisk er noe Harper problematiserer. Kanskje var dette også et ledd i eiendomsforvaltningen, ettersom keiseren sikret at det ble mer attraktivt for kvinner å gifte seg med fiskale slaver. Dette bidro til å opprettholde stabile familierelasjoner på keiserens eiendom. Samtidig sikret *latini* -ordningen, at barn av keiserens slaver var bundet til ham, hvilket

⁶⁰ Pharr, Clyde, *The Theodosian Code: «And Novels and the Sirmundian Constitutions»*, (Princeton: Princeton University Press, 1952.), s. 434 og 559.

⁶¹ Miller, David J. D. & Sarris, Peter *The Novels of Justinian: "A Complete Annotated English Translation"*, Volum 2, (Cambridge: Cambridge University press, 2018), s. 983-984.

⁶² Harper, Kyle, 2011, s. 437.

⁶³ Keufler, 2007, s. 360.

⁶⁴ Harper, Kyle, 2011, s. 440.

⁶⁵ Ditto.

ikke gjorde det umulig for dem å testamentere bort eiendommen da de selv arvet den.⁶⁶ Eiendommen forble altså under keiserens kontroll.

På et senere tidspunkt blir disse lovene skjerpet igjen, og man går tilbake til tydeligere forståelse av at forhold mellom fri kvinne og slave medfører tap av frihet for kvinnen.⁶⁷

Konkubiner og ekteskap

Som vi så i kapittel 2 ser man, i senantikkk tid, innføringen av en norm om å gifte seg med sin konkubine kontra å la henne forbli konkubine. Disse kvinnene tilhørte imidlertid et sosialt sjikt som ikke kunne inngå juridisk gyldige ekteskap og produsere legitime arvinger. Kollisjonene mellom en økende oppfordring til slike ekteskap og arveretten var i følge Clark noe de mennene som valgte å holde konkubiner, i etterkant av ekteskapsbrudd, nøt godt av. Dette fordi man ved å ta en konkubine i stedet for å gifte seg på nytt kunne forbeholde sine egne barn retten til hele arven. Dersom man giftet seg på nytt ville den nye konen kunne ta en potensiell rolle som stemor, og hennes eventuelle avkom ville sørge for at arven måtte fordeles. Det var derfor ikke alltid lukrativt for en mann å gifte seg på nytt. I 477 kommer imidlertid en regulering fra keiser Zenon som vi finner i Justinians lovsamling CJ 5.27.5. Denne erklærer at en mann kan legitimere barna til en konkubine dersom han gifter seg med henne.

Hvor vidt dette medførte flere ekteskap med konkubiner i praksis, eller ikke, er man allikevel usikre på da loven er noe uklar i sitt formål i følge Clark.⁶⁸ Samtidig eksisterer det lite tvil om at konkubinestatus var en mulig vei ut av lavstatus eller slaveri for enkelte kvinner dersom mannen gikk med på å gifte seg med dem.

Ekteskap for prostituerte og andre lavstatuskvinner

Hvordan fungerte så ekteskap for det litt udefinerbare sjiktet av lavstatuskvinner som verken var slaver, konkubiner eller *illustris*. Det største skillet går som tidligere nevnt mellom kvinner i en tjenesteposisjon og kvinner i en mindre «tjenende» posisjon. En barkvinne i ledende posisjon kunne gifte seg mens en servitrise kunne ikke. En servitrise ble sett på som seksuelt tilgjengelige og ble heller ikke vernet om av lovene for *stuprum*. Disse kvinnene ble likevel ansett for å være kapable til å leve et seksuelt respektabelt liv med et lite håp om ekteskap. For en prostituert eller en skuespillerinne var situasjonen verre. Prostituerte kunne innenfor rammene av CT ikke gifte seg da man ofte ikke engang kunne identifisere familien hennes.⁶⁹ Hennes seksuelle ære var også naturligvis en tapt sak. Skuespillerinner og danserinner var i samme båt og kunne ikke gifte seg. De kunne i følge CT 15.7.4.8 fra år 381 heller ikke frivillig forlate sin profesjon. Profesjonen gikk også i arv til eventuelle døtre som automatisk ble bundet av det samme prinsippet. En kvinne i en slik posisjon kunne bare forlate sin tjeneste dersom hun gjorde dette til fordel for et fromt liv som kristen. Dersom hun ble tatt i å opptre promiskuøst i etterkant ville hun imidlertid bli betraktet som «fortsatt skuespillerinne til sinns». Hun gav da avkall på sin nyervervede frihet og måtte tilbake til å avtjene sin plikt.⁷⁰ At kvinner i slike yrker ble ansett for å være bundet til tjeneste vitner også kanskje i seg selv om at

⁶⁶ Harper, Kyle, 2011, s. 437.

⁶⁷ Harper, Kyle, 2011, s. 441-42.

⁶⁸ Clark, Gillian, 1993, s. 32.

⁶⁹ Clark, Gillian, 1993, s. 29.

⁷⁰ Pahrr, 1952, s. 434.

forskjellen mellom hallik-prostituert forholdet, og forholdet mellom en scenekunstner og hennes overordnede, ikke var spesielt stor.

Kapittel 5: Brudd eller Kontinuitet?

Jeg vil i dette kapitlet forsøke å besvare problemstillingen for oppgaven ved å drøfte hvor vidt vi kan identifisere noen endringer i lavstatuskvinnens situasjon, i lys av det aktuelle rammeverket av begreper og konsepter. Vi har til nå konsentrert oss om å samle kunnskap om situasjonen for lavstatuskvinner og slavekvinnens seksualitet frem mot Justinians tid. Den største forskjellen på høy og lavstatuskvinner ser ut til å dreie seg om *matrimonium* (ekteskap) og seksuelt rettsvern. Mulighetene for ekteskap og de generelle forholdene for prostituerte, konkubiner, andre lavstatuskvinner (dansere og scenekunstnere) samt rammene for *stuprum* og *contubernium* vil derfor være fokuset også i dette kapitlet. Imidlertid vil vi nå se på utviklingen i lys av Justinians noveller og det vi ellers kan si om 500-tallet for å se om dette medfører noen endringer for lavstatuskvinnens seksualitet. Enkelte deler av drøftingen vil imidlertid bære preg av opplysninger som er mest aktuelle for tiden før år 500, ettersom de kan være delaktige i å årsaksforklare funnene som brudd eller kontinuitet.

Stuprum

På en måte kan man si at forholdene for kvinner seksualitet utvikler seg i en noe filantropisk retning under Justinian når det gjelder rammene for *stuprum* eller seksuell kriminalitet. Disse rammene utvides i følge Clark i Justinians lover (CJ. 5.9.13), og en mann kunne nå straffes for å begå *raptus* og bortføre en kvinne uavhengig av kvinnens status og alder. Dette gjaldt også dersom den bortførte var en slavekvinne.⁷¹ I Justinians novelle (heretter: J. nov.) 143 fra år 546, blir dette enda tydeligere da Justinian gjør det klart at en kvinne som er utsatt for *raptus* for å bli tvunget inn i et ekteskap ikke skal bære noe av skylden for dette. Hun vil ikke kunne straffes for *stuprum* da Justinian i utgangspunktet hadde tillit til at kvinner som er jomfruer eller enker levde dydige liv og ikke syndet av fri vilje. Kidnapperen ville motta straff, og kvinnen som ble bortført eller utsatt for overgrep kunne i neste rekke også forlange å overta deler av kidnapperens eiendom. Dette var imidlertid utelukket dersom hun mot formodning valgte å gifte seg med sin kidnapper.⁷² Man kan velge å se dette som et utviklingstrekk i form av endringer i forståelsen av *raptus*. Det ser ut til å kunne tolkes som voldtekt av en kvinne uavhengig av bortføring. Fokuset rettes også mer mot voldtektsmannen enn hos Konstantin som i sin lovgivning er vesentlig strengere ovenfor offeret og mener en bortført kvinne må anses som delaktig dersom verken vold eller forføring kan påvises. Samtidig omtaler teksten i Justinians noveller i utgangspunktet kvinner som favnes av *stuprum*. Altså de med håp om legitime arvinger og gyldige ekteskap. Spørsmålet blir da om sistnevnte bestemmelse gjelder lavstatuskvinner også. Det står eksplisitt uttrykt i teksten «whatever status or age», men dette nevnes bare i forbindelse med retten til å overta kidnapperens eiendom.⁷³ Kanskje kan denne retten strekke seg til å favne om lavstatuskvinner som bareiere og skuespillere, men hvorvidt det gjorde seg gjeldene for slaver og prostituerte blir nok et tolkningsspørsmål. En slave kunne tross alt ikke besitte egen eiendom.

I J. Nov 39 kan man lese et konkret eksempel på hvilke straffeutmålinger som gjorde seg gjeldende for kvinner funnet skyldig etter *stuprum*. I denne novellen er det snakk om en enke som føder barn 11 måneder etter sin ektemanns død og dermed har vært

⁷¹ Clark, Gillian, 1993, s. 29-30.

⁷² Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 938-939.

⁷³ Ditto

påviselig utro. I følge loven eksisterte det en venteperiode/sorgperiode på ca. ett år som enker var pliktig å overholde før de kunne inngå et nytt ekteskap. Enken i dette eksemplet omtaler barnet som et resultat av en affære drevet utelukkende av lyst, uten tanker om et nytt ekteskap. Juristene erklærer likevel at hun uavhengig av omstendigheter skal motta straffen ettersom «eventyrlyst», aldri skal gå foran dydighet. Hun mister som straff retten til å forvalte påskjønnelsen hun mottok av sin mann ved ekteskapets inngåelse. Sorgperioden og for tidlig ekteskap ble altså sett på med alvorlighet i teorien.

I J. Nov 143.9 fra år 556 kommer det frem at kvinner som blir funnet skyldig i forbrytelser (eksempelvis overtredelser innen *stuprum*) skal vernes mot de mest brutale straffene, og dersom de skal bli utsatt for frihetsberøvelse som en del av straffeutmålingen skal de ikke voktes av menn. Dette fordi de ikke skal utsettes for situasjoner der de er eksponert og står i fare for å bli fysisk utnyttet.⁷⁴ Dette kan også sees som et filantropisk tiltak. Bakgrunnen for denne bestemmelsen kan kanskje ligge i det Clark omtaler som en generell ide i det senantikke samfunnet om «kvinnens svakhet» (nevnt tidligere).⁷⁵ På en måte er det å ta hensyn til en antatt svakhet kanskje å betrakte som godhjertet. Samtidig kan det å anta at en slik generell «svakhet» eksisterer betraktes som en mistillit til kvinnens fysiske evner og mentale styrke. Dette vil i så fall kunne tale for at tiltaket har en mer nedverdiggende, enn filantropisk, natur.

Contubernium

I følge Keufler ble som sagt rammene for *contubernium* utvidet i senantikk tid. Slaver av forskjellige kjønn kunne residere sammen og bosette seg på egne gårder. I følge Sarris tjente flere av disse som avhengige bønder under en jordeier, en ordning som kanskje kan sees som en slags forløper til det som blir middelalderens leilendinger. For ordens skyld kan man nevne at flere av disse slavefamiliene på 500-tallet holdt tittelen *colonia*. De var i følge Sarris slaver som fikk en usikker status under barbarerobringene, men som etter gjenerobringen, nevnt i kapittel 1, fikk tilbake en status som slaver med et slags statusopprykk. Ekteskap i slike «slavefamilier» er omtalt i J. Nov 156 og 157, og Justinian er spesielt interessert i å håndtere situasjoner der ekteskapet har godt på tvers av jordlapper fra ulike *origio*. I slike tilfeller ville et eventuelt avkom tilhøre morens *origio* med mindre det var flere. I sistnevnte tilfelle ville de fordeles likt.⁷⁶ Det kan kanskje være vanskelig å se hvilken tilknytning dette har til forskningsspørsmålet, men et åpenbart ønske fra keiserens side om ikke å splitte slike familier kan vitne om en økt statlig interesse for lavstatussjiktets velvære, samtidig som en større kultur for *contubernium* i seg selv vitner om en noe større seksuell frihet for kvinner i lavstatussjiktet.

Dersom vi tar opp igjen tråden fra tidligere, om bestemmelsen SCC, blir dette enda tydeligere. Keufler bekrefter at det foreligger en formidrende omstendighet i denne bestemmelsen frem mot 500-tallet, der en fri kvinne som innleder et forhold til en slave ikke vil miste sin frihet i henhold til SCC dersom hun var uviten om slavens status.⁷⁷ Dersom vi forutsetter at kvinner som var interessert i å opprette en seksuell relasjon med en slave for det meste tilhørte det frie lavstatussjiktet, kan dette sees som en større

⁷⁴ Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 896

⁷⁵ Clark, Gillian, 1993, s. 58-59

⁷⁶ Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 983-986.

⁷⁷ Keufler, 2007, s. 361.

interesse for lavstatuskvinnens situasjon fra offentlig hold. Dette forsterkes ytterligere der Clark hevder at i følge Justinians lov 7.24.1 fra 531 kunne en fri kvinne ikke lenger miste sin frie status som et resultat av en slik affære.⁷⁸ Samtidig medførte det ikke større frihet til å faktisk gjennomføre relasjonen med slaven da de fortsatt kunne straffes på annet vis. Avviklingen av den opprinnelige SCC sørget, i stedet, for at det ble en mere krevende prosess å straffe disse kvinnene. Den samme utviklingen i avstraffelse så vi også i diskusjonen omkring *stuprum* ovenfor. Clark indikerer likevel at antall anmeldelser sannsynligvis økte ettersom Justinian også slo fast at selv en slave nå kunne anmelde en fri kvinne for seksuell omgang med en annen slave.⁷⁹ Slike relasjoner var altså på ingen måte ønskelig og den grunnleggende moralen kan derfor sies å være den samme.

Matrimonium for lavstatuskvinner

Kjønnsdistinksjonene blir også tydelige når det er snakk om å gifte seg nedover på den sosiale rangstigen i senantikken. Som vi så i avsnitte over ble det et mere omfattende juridisk arbeid å straffe kvinner for dette, mens vi nå skal se at for menn ble det stadig mer akseptert å gjennomføre slike relasjoner. I J Nov. 78 kan vi lese at det var vanlig praksis at frie menn kunne be staten om en formell tillatelse til å frigjøre en slavekvinne og gifte seg med henne. Hun kunne også da produsere legitime arvinger, men ville ha status som *libertus ius-patronatus*. Hun ville altså fortsatt måtte svare til sin eier som patron. Justinian utvider frigjøringen til å gjøre seg gjeldende også uten formell forespørsel. Slavene kunne nå fullstendig frigjøres uten å være bundet til sin eier i praksis og dens avkom ville også da automatisk være legitimt. Formelt sett ville imidlertid eieren bli betraktet som lovlig patron. Bestemmelsen gjorde seg også gjeldende for kvinner som allerede var frigjort og allerede levde i patron klient forhold med sin eier i praksis.⁸⁰ Å gifte seg nedover i sjiktet av frie borgere var utelukket for en høystatuskvinne som for eksempel en illustri, men var mere vanlig for menn. I J nov 117.6 fra år 542 leser vi at Justinian gjør det mulig for danserinner, og skuespillerinner å inngå *matrimonium* så lenge de konverterte til kristendommen og utvist en form for anger for sitt tidligere liv.⁸¹ Denne retten gjenspeiles også i en annen av Justinians noveller. Nemlig J. Nov 51 der det går frem at scenekunstnere som danserinner og skuespillerinner ikke kan holdes fast ved sin beskjeftigelse gjennom kausjon. Altså en bindende kontrakt med lovnad om fremtidige tjenester.⁸² At slike lavstatuskvinner kunne forlate sin profesjon uten å frykte et tvunget tilbakefall (som nevnt tidligere), og gifte seg, vitner om bedre forhold for ekteskap for lavstatuskvinner. Samtidig gjør det kjønnsdistinksjonene i tydeligere når det kommer til å gifte seg nedover.

Justinian var selv gift med en tidligere skuespillerinne ved navn Theodora. I følge Kotsis Kritzsa var hun godt likt av flere senatorer samtidig som hun også var flerspråklig og en dyktig retoriker.⁸³ Dette kan kanskje sees som en av årsakene til enkelte av de filantropiske utviklingene som Justinians juridiske uttalelser gir uttrykk for ettersom Theodora selv hadde levd som lavstatus kvinne og kunne sympatisere med andre med en tilsvarende tilværelse. Hennes språklige kompetanse gir også uttrykk for en influerende

⁷⁸ Clark, Gillian, 1993, s. 34.

⁷⁹ Ditto.

⁸⁰ Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 541-546.

⁸¹ Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 755-756.

⁸² Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 421-423.

⁸³ Kritzsa, Kotsis, (2018), «Theodora: Actress, Empress, Saint», *Church History*, 87 (4), Cambridge University Press.

natur som lett kan ha preget Justinians tilnærming til juridiske spørsmål vedrørende lavstatuskvinner. Samtidig representerer deres ekteskap et symbol på en kjønnsdistinksjon av dimensjoner, da en lignende relasjon med motsatt statusbalanse mellom kjønn ville vært uakseptabelt.

De samme kjønnsdistinksjonene blir også synlig i de juridiske bestemmelsene for utroskap. En gift mann var kun utro formelt sett dersom han hadde seksuell omgang med en annen manns kone. Annen utenomekteskapelig sex ble sett på som utukt. En gift kvinne ble betraktet som utro dersom hun hadde utenomekteskapelig seksuell omgang på generelt grunnlag, og kunne straffes etter *adulterum*.⁸⁴ Distinksjonen forsterkes av J. Nov 39 med ordlyden «evade legitimate marriage by means of a more serious misdeed».⁸⁵ Dette er plassert under regulering for kvinner som har begått *stuprum*, men indikerer at i et tilfelle der en gift mann har ligget med en ugift fri kvinne, er kvinnen skyld i en alvorlig forbrytelse ved å sette mannens ekteskap i fare. Denne utviklingen bør betraktes som mindre filantropisk i kvinners retning i lys av moderne moralforståelse.

Konkubiner

Kjønnsdistinksjonene kan også observeres i forbindelse med konkubinens funksjon som mellomledd for ambisiøse menn. Et ønske om å gifte seg nedover mens man ventet på at man selv skulle bli verdig en kvinne av høyere status (eksempelvis en *illustri*), forsterker distinksjonen vi så i forrige avsnitt. Konkubiner kunne ofte tjene en hensikt som mellomledd for slike menn slik at de nettopp ikke trengte å gifte seg flere ganger. En manns muligheter for sosial mobilitet var altså større enn en kvinnes, og det ser heller ikke ut til at denne muligheten ble begrenset til tross for seksuelle relasjoner med kvinner av lavere status. Vi så samtidig at det fra statens side kunne ha foreligget et ønske om mindre konkubinehold, til fordel for ekteskapslignende relasjoner mellom de samme partene i senantikken. Dette kan i sin tur ha tilknytning til det vi ser i J. Nov 89.4-5. Her blir det tydelig at selv om en mann nektet å gifte seg med en konkubine for å legitimere hennes barn, kunne hun selv legitimere sine barn som arvinger dersom hun hadde vært fri og under en påviselig konkubinestatus. Problematikken som umiddelbart oppstår med å påvise en slik relasjon er også tatt høyde for da Justinian gjør det tydelig at det var den ekteskapelige hensikten som var avgjørende.⁸⁶ Altså at dersom kvinne følte seg gift ville dette være tilstrekkelig bevis. Disse elementene oppsummert kan i sin tur tale for at konkubineinstitusjonen, slik den tidligere hadde stått, var i endring på 500-tallet, men hvorvidt dette ble gjennomført i praksis er midlertid usikkert. Harper gjør det klart at det romerske rettssystemet var responderende, og Clark indikerer at viljen i det brede befolkningslag til å anmelde alle små forhold vedrørende lavstatuskvinner var tvilsom.⁸⁷ I tillegg påpeker Irina Metzler at konkubinehold var vanlig helt inn i høymiddelalder, så denne institusjonen, i sin helhet, ser ut til å leve i beste velgående i lang tid.⁸⁸

⁸⁴ Clark, Gillian, 1993, s. 35.

⁸⁵ Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 372.

⁸⁶ Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 604-605.

⁸⁷ Clark, Gillian, 1993, s. 29-30.

⁸⁸ Evans, Ruth, Red, 2011, s.102.

Prostituerte

Prostitusjon ser ut til å ha vært et vedvarende problem for de kristne keiserne i senantikken. Det kan spores flere forsøk på å forby prostitusjon og flere forsøk på å begrense virksomhet av ulike årsaker. Et forsøk ble gjort i 460 og kan spores i Justinians lover 11.41.7 i følge Clark. Theodosius gjør noe lignende, men retter kritikken spesifikt mot det faktum at fedre profitterte på å prostituere sine døtre. Dette kan leses i CT 15.8.2 fra 428.⁸⁹ Salg av barn og spedbarn var også noe Basil den eldre, i følge Harper, omtalte som problematisk i en tale til folket i Caesarea i år 370. Dette var et år preget av mat-krise der flere fattige familier stod i fare for å ikke kunne fø sine barn. I følge Harper rettes det større oppmerksomhet mot det fattige samfunnssjiktet og grusomhetene vedrørende salg av barn fra Konstantins regjeringstid.⁹⁰ Salg av barn var (som tidligere nevnt) en av drivkreftene bak prostitusjon og et forsøk på å begrense dette fenomenet kan også sees som et ønske fra statlig hold om å redusere omfanget av prostitusjon. Harper gjør det imidlertid tydelig at salg av barn likevel var en utbredt praksis, også etter Konstantin.⁹¹ De øverste eksemplene viser også at det er gjort flere forsøk, med tidsmessig distanse, på å begrense prostitusjon, hvilket i seg selv kan tjene som en indikator på at nettopp det motsatte var tilfellet. Prostitusjon forble utbredt.

Dersom vi konsulterer McGinn blir det synlig at prostitusjon var en relativt godt integrert del av det romerske samfunnet på flere måter. Han snakker om prostitusjon som en del av flere andre næringsgesjefter som innlosjering, vertshusdrift og offentlige bad. Disse kommer i tillegg til de tilrettelagte stedene som fungerte som faktiske bordeller. På toppen av dette var barer og serveringssteder der det lavere samfunnssjikt vanket ofte assosiert med prostitusjon som en sidevirksomhet (*cauponae, stabulum* og *popina*). Ofte drevet av betjeningen på tilrettelagte bakrom.⁹² Prostituerte som drev uorganisert salg av sex kunne ha benyttet seg av mindre rom rett ved gatene som ikke ser ut til å ha tjent noen annen hensikt i følge McGinn.⁹³ Han ender opp med et rammeverk bestående av 3 kategorier av bordeller. Det være seg: de tilrettelagte, losjer og serveringsteder med sidevirksomhet og enkeltrom enten i tilknytning til en bar eller for seg selv ved gata.⁹⁴ McGinn argumenterer for at disse virksomhetene ofte ble drevet på eiendommer eid av rike stormenn som kunne profittere på dette ettersom virksomheten i seg selv var billig i drift, og den eneste store utgiften var jorda den foregikk på. Slaver og fattige kvinner i økonomisk krise representerte et billig rekrutteringsgrunnlag som allikevel gav god avkastning somprostituerte.⁹⁵ Gjennom skatteinntekter ble slik virksomhet i neste rekke noe staten også tjente på å la sine lokale representanter overse, i følge McGinn.⁹⁶ Salg av sex ble også forbundet med de fleste offentlige tilstelninger og underholdningsarrangementer, som et ledd i å tiltrekke seg en større folkemengde. Med større oppslutning medførte dette også en større profitt for arrangøren.⁹⁷

I J. Nov 14 rettes det stor oppmerksomhet mot prostitusjon og reguleringen ser ut til å være strengere enn tidligere. Justinian ønsker å forby prostitusjon samt hele virksomheten rundt, og går relativt grundig til verks. Han erklærer at det ikke vil være i

⁸⁹ Clark, Gillian, 1993, s. 30.

⁹⁰ Harper, Kyle, 2011, s. 409-411.

⁹¹ Ditto.

⁹² McGinn, Thomas A. J., 2010, s. 16-18.

⁹³ McGinn, Thomas A. J., 2010, s. 256-258.

⁹⁴ Ditto.

⁹⁵ McGinn, Thomas A. J., 2010, s. 11.

⁹⁶ McGinn, Thomas A. J., 2010, s. 12.

⁹⁷ McGinn, Thomas A. J., 2010, s. 21-23.

noens rett å drive bordeller (spesielt i Konstantinopel), og retter skarp kritikk mot rekrutteringen av unge jenter fra rurale utkantstrøk. Han erklærer at kontraktene halliker hadde påtvunget disse jentene ikke lenger var bindende, og at ingen skulle drive organisert prostitusjon eller salg av bortførte kvinner til dette formålet under noen omstendigheter. Å rekruttere gjennom list, bedrageri eller tvang var helt forbudt. Dersom slik virksomhet ble avdekket ville man måtte lide straff. Dersom man ble tatt i å holde «næringsdrivende» prostituerte på privat eiendom stod eiendommen i fare, og et forelegg på ti pund med gull var på sin plass i følge Justinian.⁹⁸ Dette vitner om et økt fokus på å bedre forholdene for de fattige, eller på andre måter utsatte, lavstatuskvinnene som ble ledet inn i prostitusjon, ved å begrense virksomheten gjennom strenge reguleringer og forbud. Dette kan sees som fundamentalt filantropisk selv om det kristne motivet også er svært synlig i novellen. Bordellvirksomheten var til tider organisert i nærheten av enkelte av de mange kristne helligdommene i Justinians rike, hvilket han betraktet som det verste med det hele.⁹⁹

I følge Sarris hadde Theodora og Justinian etablert et eget nonnekloster for tidligere prostituerte kalt (*Metanoia*) som betyr «anger». Dette fungerte som en arena for rehabilitering av tidligere prostituertes ære slik at de kunne gjenvinne sin verdi.¹⁰⁰ Den menneskelige omsorgen for prostituerte kan sies å komme til uttrykk her. Theodoras bakgrunn (som tidligere nevnt) gir grunn til å tro at hennes sympati og forståelse for slike kvinners situasjon var tilstede. Arbeid i retning av en endring er en ting, men novellen i seg selv ser ut til å være et produkt av en situasjon preget av kontinuitet. Justinian innleder nemlig med å påpeke at det er rapportert fra flere lokale statsrepresentanter om bordellvirksomhet og prostitusjon i stor skala både i store byer og provinsielle strøk gjennom hele riket. Enkelte rapporter beskriver situasjoner der jenter ned i ni års alder blir holdt av halliker mot sin vilje. Flere forsøk hadde blitt gjort av rettskafne menn på å føre disse jentene ut av situasjonen og inn i et sømmelig forhold med håp om fremtidig lykkelig ekteskap. Prosessen med å gjennomføre dette ble alt annet enn friksjonsfri, da hallikene truet med å besudle jentas dyd, dersom en frigjøring ble forsøkt.¹⁰¹ At begrensningen av prostitusjon får et slikt eksplisitt fokus også på 500-tallet vitner i seg selv om at det fortsatt var en institusjon som gjennomsyret samfunnet. Som vi så av McGinns beskrivelser var prostitusjon mangfoldig og derfor også naturligvis uoversiktlig, samt at virksomheten angivelig gav god økonomisk avkastning. Tar man også kjønnsperspektivet i betraktning med den godt integrerte moralen som tilsa at den mannlige seksualiteten hadde behov for kanalisering, er det ikke vanskelig å forstå at det å fjerne prostitusjon ble en umulig oppgave. Justinian hadde riktignok satt flere av de mest fremragende pretorene til å føre nøye oppsyn med virksomheten og gjennomføre etterforskning i ulike sektorer.¹⁰² Likevel var prostitusjon også tett knyttet til andre aspekter ved samfunnsforvaltningen som handel, underholdning og skatt hvilket trolig gjorde det vanskelig for Justinian å forby prostitusjon uten å bryte ned andre samfunnsstrukturer på samme tid. Som vi så i det innledende kapitlet førte Justinian krig i perioder hvilket er en ressurskrevende aktivitet og skatt står naturligvis sentralt i finansieringen av statlige anliggende.

⁹⁸ Miller, David J. D. & Sarris, Peter, 2018, s. 181-184.

⁹⁹ Ditto.

¹⁰⁰ Ditto.

¹⁰¹ Ditto.

¹⁰² Ditto.

Kristendommens innvirkning

Enkelte endringsprosesser i noen aspekter ved lavstatuskvinnens seksualitet kan skimtes i løpet av 500-tallet. Vi ser at kristendommens rotfeste manifesterer seg i Justinians noveller, men hvor delaktig den kristne læren og kirken var i disse senantikke endringsprosessene er også et spørsmål som kan diskuteres. Det går frem av både Sarris og Harper at arbeidet mot prostitusjon tildeles ble drevet frem av en underliggende kristen moral og interesse.¹⁰³ I følge Clark tolererte den kristne moralen heller ikke konkubinehold i teorien.¹⁰⁴ Den kristne moralen fremhevet også i følge Harper en generell ide om at prostituerte var *illustris* sin rake motsetning og dermed selve manifestasjonen av seksuell vanære.¹⁰⁵ Samtidig vektlegger Harper også kirkens rolle som bidragsyter til ideen om det skarpe skillet mellom mann og kvinne. Dette skillet hadde naturligvis eksistert lenge før kirken fikk markant innflytelse, men den kristne læren representerer på ingen måte noe brudd med den eksisterende oppfatningen om forholdet. Her trekkes den gammeltestamentlige historien om Abraham og Hagar inn, og Harper argumenterer for at denne historien stod sentralt i tidlig kristen tid. Den gav uttrykk for at en del av den gifte kvinnens (Sarah i dette tilfellet) undertrykkelse var å være vitne til at ektemannen hadde seksuell omgang med sine slaver (Hagar). Uten at hun kunne gjøre det samme.¹⁰⁶ På den annen side finnes også indikasjoner på at enkelte av kirkens menn til tider frontet ideer om en utjevning av kjønnsforskjellene. Her kan «kvinnens svakhet» på nytt trekkes frem. Clark påpeker at biskopen Basil ytret i sine tekster at rammene for *adulterum* burde være de samme for begge kjønn. Argumentet var at dersom det forventes av kvinner med sin «svakhet» at de kontrollerer sine lyster, burde det også kunne forventes av menn som da underforstått hevder å være det sterke kjønn. Clark indikerer imidlertid at dette ikke ble gjennomført i praksis.¹⁰⁷ Dette kan kanskje sies å være representativt for flere av de punktene i den kristne seksualmoralen som bryter med den tradisjonelle romerske. Metzlers argument om konkubinehold for høygeistlige i middelalderen er et godt eksempel. Videre ble ikke utenomekteskapelig sex applaudert i den kristne læren selv om vi i Augustins tekster kan lese om kristne menn som skryter til hverandre om sine utenomekteskapelige eskapader og kvinneerobringer uten at dette ble slått ned på.¹⁰⁸ At den kristne læren hadde et mere måteholdent syn på seksualitet som på mange måter frarådet utpreget promiskuøs livsstil eksisterer det lite tvil om. Likevel er dette som nevnt tidligere ikke noe som bryter med den formelle romerske normen, og der den kristne seksualmoralen er strengere ser den allikevel ikke ut til å ha fått spesielt stor betydning i praksis. Forholdet mellom teori og praksis kan nesten betraktes som faktisk selvmotsigende på enkelte punkt.

Clark har imidlertid ett innspill som kan fungere som en tydeligere indikator på kristen innflytelse for lavstatuskvinner. Nemlig at kirkens etiske lære og den offentlige loven først ble sammenvevd under Justinian etter at det hadde blitt opprettet et nomocanon basert på kanoniske tekster fra de fire kirkemøtene.¹⁰⁹ Av de endringsprosessene vi har sett på, dukker de største, beleilig nok, opp under Justinian. Kanskje kan det på bakgrunn av dette tenkes at den noe mere filantropiske og formildede holdningen i statens forhold til lavstatuskvinner under Justinian kan ha sitt opphav i en kristen

¹⁰³ Harper, Kyle, 2011, s. 305 & 310.

¹⁰⁴ Clark, Gillian, 1993, s. 32-33.

¹⁰⁵ Harper, Kyle, 2011, s. 305.

¹⁰⁶ Harper, Kyle, 2011, s. 299-300.

¹⁰⁷ Clark, Gillian, 1993, s. 38-41.

¹⁰⁸ Harper, Kyle, 2011, s. 302.

¹⁰⁹ Clark, Gillian, 1993, s. 11-13.

tankegang. Harper påpeker også at kristendommen hadde en rolle i å rette søkelyset mot de fattige og trengende.¹¹⁰

¹¹⁰ Harper, Kyle, 2011, s. 410.411.

Avslutning

Dersom man samler trådende avslutningsvis kan man si at hovedargumentet i tidligere forskning ser ut til å være godt belagt, og overførbare til tematikken denne oppgaven behandler på flere punkt. Arjava argumenterte som tidligere nevnt for at det skjedde relativt få store endringer på feltet gjennom senantikken. Det samme argumentet ser ut til å gå igjen hos Harper og Clark. Clark indikerer imidlertid til tider at lavstatuskvinner fikk et større fokus en tidligere under Justinian hvilket ser ut til å korrespondere godt med funnene i denne oppgaven. Tyngdepunktene i oppgaven har ligget på muligheter for ekteskap, seksuell ære, seksuelt rettsvern og prostitusjon. På disse feltene kan man i lys av Justinians noveller muligens argumentere for en noe filantropisk utvikling, og identifisere endringer i enkelte strukturer. Her kan muligheten for en konkubine til å legitimere sine barn, samt endringer i forståelsen av uttrykket *raptus* trekkes frem som eksempler. Et annet eksempel er sympatien rettet mot prostituerte, og det omfattende arbeide med å begrense denne virksomheten fra statens side. Samtidig ser man en tydelig kontinuitet i den generelle seksualmoralen. Kvinners seksuelle dydighet, ære og måtehold spilte fortsatt en vesentlig større rolle en mennenes, og rammene for utroskap var også svært distinkte fra mann til kvinne. Det grunnleggende kjønnspektivet ser altså ut til å bestå på samme måte som den tvetydige og dualistiske holdningen til kvinner seksualitet. De små bruddene og endringene som kan identifiseres ser også ofte ut til å kunne årsaksforklares med at det senantikke samfunnet tilpasses en tidsmessig utvikling uten å råke ved de fundamentale samfunnsinstitusjonene. Skatt, eiendomsforvaltning og sosial lagdelingen er vedvarende fokusområder gjennom hele perioden. Vi så eksempelvis at løsningsorientering endringer i forholdene for ekteskap i juridiske tekster lett tenkelig var et resultat av et statlig ønske om å sikre en stabil eiendomsforvaltning. Sosiale sjikt var en vedvarende struktur, men de konkrete skillene mellom dem kan samtidig ofte by på definisjonsproblemer.

At de fundamentale samfunnsstrukturene overlevde gjorde det også vanskelig å bli kvitt prostitusjon selv om dette formelt sett ble forsøkt av blant annet Justinian. Med McGinns teori blir det tydelig at prostitusjon var en integrert del av flere virksomheter, og tett sammenvevdd med andre deler av den romerske økonomien. Her er slaveøkonomien et godt eksempel. Den kristne innflytelsen på seksualmoralen ser heller ikke ut til å representere noe tydelig brudd med den romerske, og selv om den kristne seksualmoralen i teorien kan betraktes som mere måteholden på enkelte punkter hadde det trolig ikke den effekten i praksis i denne perioden.

Forholdet mellom teori og praksis er et gjennomgående problem i oppgaven ettersom den tar utgangspunkt i juridisk materialet, hvilket ikke nødvendigvis har en ordlyd som gjenspeiler den egentlige hensikten bak eller den faktiske sosiale praksisen. Her er også geografiske variasjoner en utfordring. Selv om J. Nov snakker om en venteperiode etter endt ekteskap på et år, så vi at dette ikke nødvendigvis ble praktisert i alle provinsielle strøk. Likevel er Justinians kone Theodora en av elementene som vil kunne gi grunn til å tro at det filantropiske fokuset rettet mot kvinner i novellene var basert på en faktisk interesse.

Avsluttende konklusjon vil bli at enkelte mindre endringsprosesser innen lavstatuskvinners seksualitet fra 400 til andre halvdel av 500-tallet kan spores med belegg i kildematerialet, men at usikkerheten er større rundt den faktiske sosiale praksisen. Større endringer, og radikale brudd har ikke denne oppgaven klart å avdekke hvilket taler for en generell kontinuitet med enkelte filantropiske modifikasjoner.

Litteratur

Sekundærkilder

Bøker

Clark, Gillian, *Women in Late Antiquity: «Pagan and Christian life-styles»*, Oxford, Clarendon Press, 1993.

Evans, Ruth, Red. titulert *A Cultural History of Sexuality in the Middle Ages*, New York, Berg, 2011.

Harper, Kyle, *Slavery in the late Roman World: AD 275-425*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

McGinn, Thomas A. J., *The Economy of Prostitution in the Roman World: «A Study of Social History and the Brothel»*, Michigan, University of Michigan Press, 2010.

Melve, Leidulf & Ryymin Teemu, *Historikerens arbeidsmetoder*, Oslo, Universitetsforlaget, 2018.

Ravnå, Per B. *Gresk og romersk politisk historie*, Oslo, Cappelen Damm Akademisk, 2006.

Scarre, Chris. *Historical Atlas of Ancient Rome*, London, Penguin Books, 1995

Artikler

Evans, John K., (1997) «Woman and Law in Late Antiquity», *History: Reviews of New Books*, 25 (3). S.135.

Hatlen, Jan F. (2019), *Senantikken*, Store Norske Leksikon, URL:

<https://snl.no/senantikken>

Keufler, Mathew, (2007), «The Marriage Revolution in Late Antiquity, the Theodosian Code and Later Roman Marriage Law», *Journal of Family History*, 32 (4), s. 343-370.

Kritsza, Kotsis, (2018), «Theodora: Actress, Empress, Saint», *Church History*, 87 (4), Cambridge University Press.

Shaw, Brent, (1998), «Antti Arjava-Woman and Law in late antiquity-New York Claredon press of Oxford University 1996», *The American Historical Review*, 103 (4), s. 1231-1232

Primærkilder

Miller, David J. D. & Sarris, Peter *The Novels of Justinian: «A Complete Annotated English Translation»*, Volum 1, Cambridge, Cambridge University press, 2018.

Miller, David J. D. & Sarris, Peter *The Novels of Justinian: «A Complete Annotated English Translation»*, Volum 2, Cambridge, Cambridge University press, 2018.

Pahrr, Clyde, *The Theodosian Code: «And Novels and the Sirmondian Constitutions»*, Princeton, Princeton University Press, 1952.

